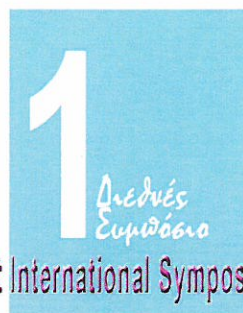

Επιστημονική επιμέλεια
Κ. Γ. Καρράς, Π. Καλογιαννάκη
C.C. Wolhuter, N. Ανδρεαδάκης

Scientific Editors
K. G. Karras, P. Calogiannakis
C.C. Wolhuter, N. Andreadakis

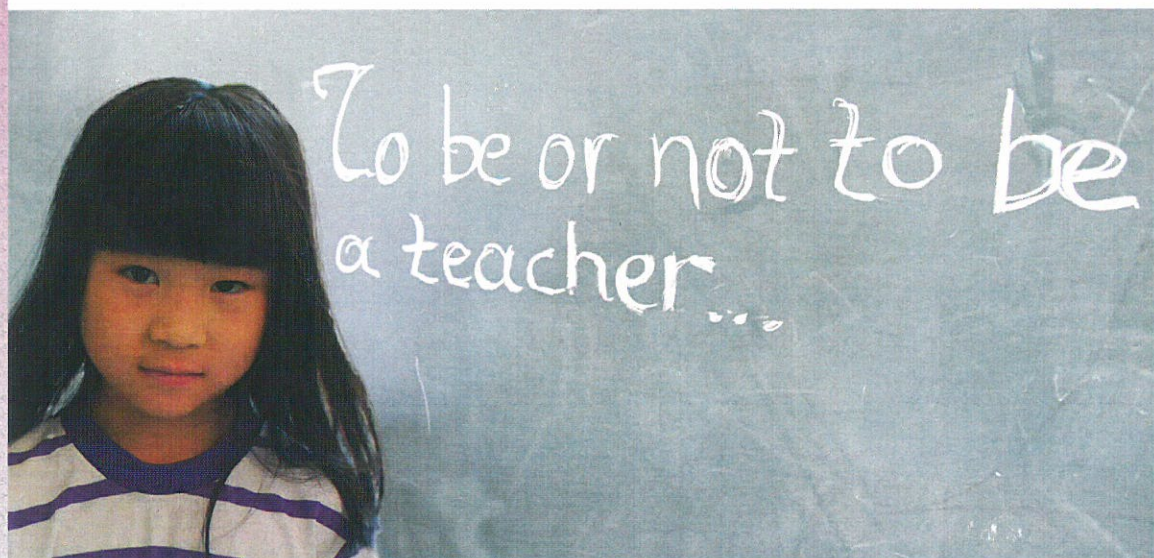

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

Εύχρονες Τάξεις, Προβλήματα και Προσωπικές

EDUCATION AND TEACHER EDUCATION WORLDWIDE

Current Reforms, Problems and Challenges

Πρακτικά Συμποσίου
Symposium Proceedings

1ο ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ

Εκπαίδευση & Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών στο κόσμο

Σύγχρονες Τάσεις, Προβλήματα και Προοπτικές

28-30 Μαΐου 2013

Πανεπιστήμιο Κρήτης

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

*Εργαστήριο Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας της
Εκπαίδευσης*

και του Διδακταλικού Επαγγέλματος

Ρέθυμνο, Κρήτη, Ελλάδα

1st INTERNATIONAL SYMPOSIUM
on

“EDUCATION AND TEACHER EDUCATION WORLDWIDE

Current Reforms, Problems and Challenges”

May 28-30, 2013

*University of Crete, Department of Primary Teachers Edu-
cation*

*Laboratory of the Study and Research on History of Edu-
cation and Teacher Profession*

Rethymno, Crete, Greece

- E. Efthimiopoulou**, *'Teacher training: Types of training institutions and forms of activities in Greece, England, Germany, Sweden, Finland'*
- Ε. Ευθυμιοπούλου**, «Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών: Τύποι επιμορφωτικών ιδρυμάτων και μορφές δραστηριοτήτων στην Ελλάδα, Αγγλία, Γερμανία, Σουηδία, Φινλανδία»... 307
- N. Shalaby**, *'The Role of School Principals on Teacher Evaluation'*
- N. Shalaby**, «Ο ρόλος των Διευθυντών σχολείων στην Αξιολόγηση των δασκάλων».. 319
- G. Manolitsis, V. Economides**, *'Preparedness and practices of kindergarten teachers in Crete for the evaluation in the Preschool Education'*
- Γ. Μανωλίτσης, Β. Οικονομίδης**, «Ετοιμότητα και πρακτικές των νηπιαγωγών της Κρήτης για την αξιολόγηση στην Προσχολική Εκπαίδευση» 329
- V. Grammatikopoulos, A. Gregoriadis, E. Zachopoulou**, *'Evaluation of educators' professional development: Implementation of the four-level model approach'*
- Β. Γραμματικόπουλος, Α. Γρηγοριάδης, Ε. Ζαχοπούλου**, «Αξιολόγηση της επαγγελματικής ανάπτυξης των εκπαιδευτικών: Εφαρμογή του μοντέλου τεσσάρων επιπέδων προσέγγισης» 345
- M. Kadianaki**, *'Teacher's self-evaluation process in further training programs in Greece'*
- Μ. Καδιανάκη**, «Η αυτοαξιολόγηση των δασκάλων στα προγράμματα επιμόρφωσης στην Ελλάδα» 353
- C. Pavlidou**, *'Evaluation of Educational Project'*
- Αικ. Παυλίδου**, «Αξιολόγηση Εκπαιδευτικού Έργου» 363
- V. Economides**, *'The education Practice of kindergarten teachers in Greece'*
- Β. Οικονομίδης**, «Η Πρακτική άσκηση στην εκπαίδευση των νηπιαγωγών στην Ελλάδα» 373
- D. Theodorou, V. Papadopoulou, I. Thoidis, S. Argyropoulou**, *'Teaching practice in Greek teacher training programmes: the case of University of Western Macedonia. Institutional evolution and empirical data'*
- Δ. Θεοδώρου, Β. Παπαδοπούλου, Ι. Θωΐδης, Σ. Αργυροπούλου**, «Η πρακτική άσκηση στα ελληνικά προγράμματα εκπαίδευσης δασκάλων: η περίπτωση του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας. Θεσμική εξέλιξη και εμπειρικά δεδομένα» 393
- P. Stavridis, G. Bounovas, S. Argyropoulou**, *'Evaluation of the Program 'Teaching Methodology and School Practice' (phase B) by the students of Primary Education University of Western Macedonia in Greece'*
- Π. Σταυρίδης, Γ. Μπουνόβας, Σ. Αργυροπούλου**, «Αξιολόγηση του Προγράμματος

The education Practice of kindergarten teachers in Greece

Η Πρακτική άσκηση στην εκπαίδευση των νηπιαγωγών στην Ελλάδα

V. Economides

Assistant Professor, University of Crete
Greece

Abstract

The practicum, is a fundamental and interesting aspect of teachers' education. That's why practicum occupies a special place in the curricula of Pedagogical Departments that train future kindergarten teachers, as it belongs to the category of compulsory subjects for bachelor courses. The present study examined the position of Practicum in the curriculum of each Pedagogical Departments based on the time span, the levels at which distinguished, the credits received, and its autonomy as a subject. As a research method we used document study and as sources of data we used in Course Guides from the Pedagogic Departments. The study provides an initial overview of the investigational site, points out similarities and differences and seeks interpretation of the variety in the organization of Practicum between Departments.

Key-words: *practicum, kindergarten teachers' education, preschool education.*

Περίληψη

Η Πρακτική Άσκηση, αποτελεί μία βασική και ενδιαφέρουσα πτυχή της εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών. Γι' αυτό και στα προγράμματα σπουδών των Παιδαγωγικών Τμημάτων που εκπαιδεύουν τους μελλοντικούς νηπιαγωγούς καταλαμβάνει ιδιαίτερο χώρο, καθώς ανήκει στην κατηγορία των υποχρεωτικών για την απόκτηση του πτυχίου μαθημάτων. Στην εργασία αυτοί εξετάζεται η θέση της Πρακτικής Άσκησης στο πρόγραμμα σπουδών κάθε τμήματος με βάση το χρονικό διάστημα που καλύπτει, τα επίπεδα στα οποία διακρίνεται, τις πιστωτικές μονάδες που λαμβάνει, την αυτονομία της ως μάθημα, τα γνωστικά αντικείμενα των εποπτών, τη θέση των αποσπασμένων στα πανεπιστήμια εκπαιδευτικών και το ρόλο των εκπαιδευτικών των σχολείων άσκησης.

Ως ερευνητική μέθοδος χρησιμοποιείται η μελέτη εγγράφων (document study) και ως πηγές άντλησης των δεδομένων χρησιμοποιούνται οι Οδηγοί Σπουδών των ανάλογων Παιδαγωγικών Τμημάτων. Η μελέτη αποτελεί μία πρώτη επισκόπηση του ερευνώμενου χώρου, επισημαίνει ομοιότητες και διαφορές και επιχειρεί την ερμηνεία της ποικιλίας στην οργάνωση των Πρακτικών Ασκήσεων μεταξύ των Τμημάτων.

Λέξεις-κλειδιά: *πρακτική άσκηση, εκπαίδευση εκπαιδευτικών, προσχολική εκπαίδευση.*

Εισαγωγή

Η Πρακτική Άσκηση (Πρ. Άσκ.), η απόκτηση σχολικής εμπειρίας από τους μελλοντικούς εκπαιδευτικούς αποτελεί μία βασική και ενδιαφέρουσα πτυχή της εκπαίδευσής τους, ιδιαίτερα των δασκάλων και των νηπιαγωγών (Χατζηδήμου, 2000: 85-92· Μπίκος, 2011). Στο πλαίσιο της οι φοιτητές/ήτριες έρχονται σε επαφή με τη σχολική πράξη αρχικά για μικρό χρονικό διάστημα και με λίγες υποχρεώσεις και σταδιακά αυξάνοντας το χρόνο παραμονής τους στο σχολείο και τις αρμοδιότητες που αναλαμβάνουν σε αυτό (Russell, 2007· Edwards & Protheroe, 2003· Cochran-Smith & Lytle, 1999). Στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών διεθνώς εφαρμόζονται δύο μοντέλα σχετικά με την επαγγελματική κατάρτισή τους, το διαδοχικό και το ταυτόχρονο μοντέλο (Eurydice, 2012). Στο διαδοχικό μοντέλο οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί παρακολουθούν έναν πρώτο κύκλο σπουδών με μαθήματα από συγκεκριμένα γνωστικά αντικείμενα (π.χ. Μαθηματικά, Φιλολογία κ.ά.) και αφού τον ολοκληρώσουν παρακολουθούν δεύτερο κύκλο με μαθήματα σχετικά με τη διδακτική μεθοδολογία, τη διοίκηση της σχολικής τάξης και μετέχουν στην Πρακτική Άσκηση. Με τη ολοκλήρωση και αυτού του κύκλου σπουδών, ο οποίος είναι συνδεδεμένος με το σχολείο, αποκτούν δίπλωμα άσκησης του εκπαιδευτικού έργου. Αντίθετα, στο ταυτόχρονο μοντέλο οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί λαμβάνουν τόσο τις γνώσεις που αφορούν τα γνωστικά αντικείμενα όσο και εκείνες που αφορούν τη διδασκαλία, στον ίδιο κύκλο σπουδών, μετά το πέρα του οποίου θεωρούνται ικανοί για διδασκαλία (Eurydice, 2012). Το ταυτόχρονο μοντέλο είναι εκείνο που εφαρμόζεται στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών της προσχολικής και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (Eurydice, 2012) και είναι προφανές ότι η Πρ. Άσκ. αποτελεί βασικό στοιχείο του. Γενικά, η Πρ. Άσκ. αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των σπουδών, ιδιαίτερα των εκπαιδευτικών προσχολικής και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, σε όλα τα κράτη (βλ. σχετικά Karras & Wolhuter, 2010).

Η προβληματική της έρευνας

Στα προγράμματα σπουδών των Παιδαγωγικών Τμημάτων που εκπαιδεύουν τους μελλοντικούς νηπιαγωγούς καταλαμβάνει ιδιαίτερο χώρο καθώς ανήκει στην κατηγορία των υποχρεωτικών για την απόκτηση του πτυχίου μαθημάτων. Σε γενικές γραμμές ο σκοπός της Πρ. Άσκ. σε όλα τα Τμήματα είναι κοινός: η μεγαλύτερη δυνατή σύνδεση

των φοιτητριών¹ με την εκπαιδευτική διαδικασία και η εξάσκησή τους στη διαχείριση και διδασκαλία της σχολικής τάξης (Darling-Hammond, 2010). Παρά τη γενική συμφωνία για τη σκοποθεσία της Πρ. Άσκ. κάθε Τμήμα την οργανώνει ανάλογα με την επάρκειά του σε σχετικό διδακτικό προσωπικό, τη γενικότερη δομή και φιλοσοφία του προγράμματος σπουδών του και, γενικά, με βάση την ιδιαίτερη επιστημονική φυσιογνωμία του. Παρατηρείται, λοιπόν, μία αρκετά μεγάλη ποικιλία όσον αφορά τη χρονική διάρκεια, τη δομή και οργάνωση, τα μοντέλα επίβλεψης, τους χώρους εφαρμογής, την ένταξή της στο πρόγραμμα σπουδών, ακόμα και την ονομασία της Πρ. Άσκ. ανάμεσα στα ελληνικά Παιδαγωγικά Τμήματα που εκπαιδεύουν τις μελλοντικές νηπιαγωγούς (Σταμέλος, 1999· Κιτσαράς, 2001· Ντολιοπούλου, 2005).

Με αφετηρία την παραπάνω διαπίστωση, η εργασία αυτή αποσκοπεί στη συγκέντρωση και περιληπτική καταγραφή σε ένα κείμενο της παρεχόμενης Πρ. Άσκ. στα πανεπιστημιακά τμήματα που μελετούν την προσχολική ηλικία και εκπαίδευση και κατάρτιζον τις νηπιαγωγούς. Η εργασία αυτή αποτελεί έρευνα εγγράφων/τεκμηρίων (document study) και ως τέτοια χρησιμοποιήθηκαν τόσο οι πλέον σύγχρονοι και επικαιροποιημένοι Οδηγοί Σπουδών των ανάλογων Τμημάτων, όπως αυτοί εντοπίστηκαν στις επίσημες ιστοσελίδες των Τμημάτων στο διαδίκτυο όσο και ερευνητικές εργασίες και μελέτες που έχουν εκπονηθεί για την Πρ. Άσκ. στις σπουδές των μελλοντικών νηπιαγωγών.

Συγκεκριμένα, από τους Οδηγούς Σπουδών καταγράψαμε τον αριθμό των εξαμήνων που διεξάγεται η Πρ. Άσκ., τον αριθμό τόσο των ECTS όσο και των διδακτικών μονάδων με τις οποίες πιστώνεται, και πολύ περιληπτικά την οργάνωση και το περιεχόμενό της. Τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται στον Πίνακα 1. Από τις σχετικές μελέτες και έρευνες καταγράψαμε και ομαδοποιήσαμε τα κυριότερα ευρήματα που αφορούν την Πρακτική Άσκηση στα Τμήματα αυτά.

---

¹ Στο άρθρο αυτό στις αναφορές μας στους φοιτητές και τις φοιτήτριες χρησιμοποιούμε το θηλυκό γένος επειδή αποτελεί το συντριπτικά μεγάλο ποσοστό των εγγεγραμμένων στα πανεπιστημιακά Παιδαγωγικά Τμήματα μελλοντικών νηπιαγωγών.

Πίνακας 1. Εξάμηνα, ECTS, διδακτικές μονάδες, οργάνωση και περιεχόμενο της Πρακτικής Άσκησης κατά πανεπιστημιακό τμήμα προσχολικής εκπαίδευσης.

Πανεπιστημιακό Τμήμα	Αριθμός Εξαμήνων	Αριθμός ECTS	Αριθμός Διδακτικών Μονάδων/Συνολο Διδακτικών Μονάδων	Περιγραφή Πρακτικής Άσκησης
Τμήμα Επιστημών της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία Εθνικού και Καποδιστριακού	5	40	35/111	<p><u>1η Φάση: Γ' ή Δ' εξάμηνο:</u></p> <p>1.Ολομέλειες στο Πανεπιστήμιο όπου παρουσιάζονται από τους διδάσκοντες βασικές παραμέτρους της εκπαιδευτικής διαδικασίας, επισκέψεις των φοιτητών/τριών (4 ανά εξάμηνο συνολικά) σε νηπιαγωγεία, παρατήρηση και ανάλυση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, συναντήσεις των φοιτητριών με τις/τους διδάσκουσες/οντες, όπου συζητούν τι παρακολούθησαν, παρουσιάσεις από τις ομάδες στην ολομέλεια όσων παρατηρούν στα νηπιαγωγεία.</p> <p><u>2η Φάση: Ε' και Στ' εξάμηνο:</u></p> <p>Συμμετοχική παρατήρηση, ανάλυση στη βάση αξόνων και οπτικών που συνδέονται με συγκεκριμένα θεωρητικά μαθήματα και εστιασμένες παρεμβάσεις.</p> <p><u>3η Φάση: Ζ' και Η' εξάμηνο:</u></p> <p>Ανάπτυξη σχεδίων εργασίας σε διάφορα γνωστικά αντικείμενα και εφαρμογή τους.</p>

<p>Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης</p>	<p>6</p>	<p>54</p>	<p><u>Α΄ Φάση Γ΄ και Δ΄ εξάμηνο:</u> Θεωρητική ενημέρωση και παρατήρηση της παιδαγωγικής διαδικασίας στα νηπιαγωγεία, άσκηση στο σχεδιασμό δραστηριοτήτων με βάση το αναλυτικό πρόγραμμα.</p> <p><u>Β΄ Φάση Ε΄, Στ΄ και Ζ΄ εξάμηνο:</u> Παρακολούθηση σχετικών σεμιναρίων και προετοιμασία, σε μικρές ομάδες, εφαρμογές σε νηπιαγωγεία δραστηριοτήτων από συγκεκριμένα γνωστικά αντικείμενα. Κάθε εξάμηνο, οι φοιτητές/ήτριες ασκούνται σε δύο γνωστικά αντικείμενα από το αναλυτικό πρόγραμμα του νηπιαγωγείου.</p> <p><u>Γ΄ Φάση Η΄ εξάμηνο:</u> Οι φοιτητές σχεδιάζουν και εφαρμόζουν διδασκαλίες σε νηπιαγωγεία επί τέσσερις ημέρες κάθε εβδομάδα (4X5=20 διδασκαλίες). Διαλέξεις, σεμινάρια, εργαστηριακές ασκήσεις και φροντιστήρια στο Πανεπιστήμιο, με σκοπό την προετοιμασία των φοιτητών για την πρακτική εφαρμογή στο νηπιαγωγείο, από τους υπεύθυνους διδάσκοντες (μέλη ΔΕΠ) και τις αποσπασμένες νηπιαγωγούς. Εργαστηριακές ασκήσεις, φροντιστήριο, συναντήσεις προετοιμασίας και ανατροφοδότησης, όπου παρουσιάζονται διδασκαλίες των φοιτητών/-τριών, σχολιάζονται στην ομάδα και αξιολογούνται από διδακτική πλευρά. Ο/η φοιτητής/ήτρια της Κατεύθυνσης «Ψυχολογία και Ειδική Αγωγή» πραγματοποιεί διδασκαλίες σε νηπιαγωγεία της Γενικής Εκπαίδευσης, στα οποία φοιτούν παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες</p>
---	----------	-----------	---

Α' Επίπεδο: Γ' εξάμηνο:

Στο πλαίσιο υποχρεωτικού μαθήματος οι φοιτητές/ήτριες ασκούνται στη συστηματική παρατήρηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας σε νηπιαγωγεία. Η άσκηση περιλαμβάνει επισκέψεις σε σχολεία, βιντεοσκοπημένες διδασκαλίες, ανάλυση διδασκαλιών, κριτική συζήτηση και αναστοχασμό.

Β' Επίπεδο: Δ', Ε', Στ' και Ζ' εξάμηνο:

Κατά τα εξάμηνα Δ', Ε', Στ' και Ζ' η Πρ. Άσκ. συνδέεται άμεσα με συγκεκριμένα γνωστικά αντικείμενα και τη διδακτική τους μεθοδολογία μέσω των μαθημάτων που τα υποστηρίζουν. Οι διδάσκοντες/ουσες κάθε μαθήματος αφιερώνουν το 30% των διδακτικών ωρών τους σε πειραματικές εφαρμογές συναφείς προς τη διδακτική του γνωστικού τους αντικείμενου (σχεδιασμός δραστηριοτήτων στο Παν/μιο, υλοποίηση σε νηπιαγωγεία, βιντεοσκόπηση και αξιολόγησή τους, μικροδιδασκαλίες κ.λπ.). Οι εφαρμογές αυτές παρακολουθούνται υποχρεωτικά από όλους τους/ις φοιτητές/ριες που είναι εγγεγραμμένοι στο μάθημα.

Κατά το Ζ' εξάμηνο, οι φοιτητές/τριες στο πλαίσιο υποχρεωτικού μαθήματος αναλαμβάνουν, ανά ζεύγη, εκπαιδευτικό και παιδαγωγικό ρόλο σε μια τάξη νηπιαγωγείου ανά μία φορά την εβδομάδα, προκειμένου να εξοικειωθούν με το γενικότερο σχεδιασμό, προγραμματισμό, υλοποίηση και αξιολόγηση του ημερήσιου και εβδομαδιαίου προγράμματος αλλά και γενικότερα της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Γ' Επίπεδο, Η' εξάμηνο:

Οι φοιτητές/τριες κατά τη διάρκεια 6 εβδομάδων αναλαμβάνουν υπό την πλήρη ευθύνη τους, ανά ζεύγη, μία τάξη νηπιαγωγείου. Η Πρ. Άσκ. πλαισιώνεται από τρία υποχρεωτικά μαθήματα και ένα σεμινάριο.

Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού Πανεπιστημίου Αιγαίου	5	71	27/162	<p><u>Α' Φάση, Δ' εξαμηνο:</u> Ανίχνευση - Εξοικείωση και Προσανατολισμός Οι φοιτητές/τριες επισκέπτονται τάξεις διαφορετικών νηπιαγωγείων, παρατηρούν την οργάνωση του σχολείου, την υλικοτεχνική υποδομή, τη σύνθεση του διδακτικού προσωπικού, τις σχέσεις των διδασκόντων, το μαθητικό δυναμικό, τα σχολικά εργαλεία, τη χρήση τους και την αποτελεσματικότητά τους. Σεμιναριακές, εργαστηριακές ασκήσεις, και συμβουλευτική υποστήριξη.</p> <p><u>Β' Φάση, Ε', Στ', και Ζ' εξαμηνο:</u> Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Ειδικών Διδακτικών Οι φοιτητές/ήτριες αναλαμβάνουν προοδευτικά το ρόλο της νηπιαγωγού παρατηρώντας και ακολούθως σχεδιάζοντας και εφαρμόζοντας δραστηριότητες από συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο του αναλυτικού προγράμματος για το νηπιαγείο (διδασκαλία μειωμένου ωραρίου) υπό την εποπτεία μελών ΔΕΠ των αντίστοιχων γνωστικών αντικειμένων.</p> <p><u>Γ' Φάση, Δ' εξαμηνο:</u> Εκπαιδευτικός Σχεδιασμός και Επαγγελματική Επάρκεια Οι φοιτητές/ήτριες σχεδιάζουν και εφαρμόζουν αυτοδύναμη διδασκαλία, στην οποία περιλαμβάνεται η μελέτη του μαθητικού δυναμικού, η διαμόρφωση των στόχων και της θεματολογίας, η επιλογή - κατασκευή του εκπαιδευτικού υλικού, η παιδαγωγική διαχείριση και η αξιολόγηση. Συνολικά, οι φοιτητές/ήτριες παρακολουθούν και δραστηριοποιούνται παιδαγωγικά στα νηπιαγωγεία για 20 εργάσιμες ημέρες. Η Πρ. Άσκ. μπορεί έναλλακτικά να πραγματοποιείται σε βρεφονηπιακούς σταθμούς, παιδικούς σταθμούς, στην πρώτη τάξη δημοτικών σχολείων, καθώς και σε Οργανισμούς ή Επιχειρήσεις που παρέχουν εκπαιδευτικές υπηρεσίες ή παράγουν εκπαιδευτικά προϊόντα.</p>
---	---	----	--------	---

Το πρόγραμμα Πρακτικής Κατάρτισης οργανώνεται σε θεματικές ενότητες και συνδέεται με συγκεκριμένα μαθήματα σε κάθε εξάμηνο.

Α' Φάση, Γ', Δ', και Ε' εξάμηνο:

Οι φοιτητές/ήτριες παρακολουθούν μαθήματα και σεμινάρια που θα τους επιτρέψουν να κάνουν καταγραφές των χώρων του νηπιαγωγείου και να προετοιμάσουν να σχεδιάζουν και να υλοποιούν εκπαιδευτικά προγράμματα σε νηπιαγωγεία αλλά και σε εναλλακτικούς χώρους εκπαίδευσης.

Β' Φάση, ΣΤ' εξάμηνο:

Οι φοιτητές/ήτριες σχεδιάζουν, εφαρμόζουν και αξιολογούν ένα ημερήσιο πρόγραμμα σε νηπιαγωγεία.

Γ' Φάση, Ζ' ή Η' εξάμηνο:

Οι φοιτητές/ήτριες διδάσκουν επί τέσσερισυνεχείς εβδομάδες σε νηπιαγωγεία, Η Πρ. Άσκ. μπορεί εναλλακτικά να πραγματοποιηθεί σε ειδικά νηπιαγωγεία, πολυπολιτισμικά νηπιαγωγεία, παιδιατρικές κλινικές νοσοκομείων, μουσεία και στα παιδικά χωριά SOS.

2	10	6/165	<p>Η Πρ. άσκ. συνδέεται με μαθήματα: Η Πρ. Άσκ. κυρίως πραγματοποιείται κατά το Η΄ εξάμηνο, στο πλαίσιο υποχρεωτικού μαθήματος, αλλά η προετοιμασία της αρχίζει από το Γ΄ εξάμηνο, με την καθοδήγηση του καθηγητή που έχει την ευθύνη αυτού του μαθήματος.</p>
			<p><u>Γ΄ εξάμηνο:</u> Οι φοιτητές/ήτριες παρακολουθούν, παρατηρούν και καταγράφουν ανά δύο, για μια εβδομάδα, το πρόγραμμα ενός νηπιαγωγείου. Προηγούνται τρία μαθήματα ενημέρωσης και στο τέλος της Πρ. Άσκ. αναστοχασμός και συζήτηση.</p>
			<p><u>Δ΄ εξάμηνο:</u> Στο πλαίσιο υποχρεωτικού οι φοιτητές/ήτριες εξοικειώνονται με Διδακτικές Προσεγγίσεις της Προσχολικής Παιδαγωγικής και εργασίες, ώστε να μπορούν να σχεδιάζουν, εφαρμόζουν και αξιολογούν αποτελεσματικά την παιδαγωγική διαδικασία. Προβολές με βιντεοσκοπημένες διδασκαλίες και συζήτηση.</p>
			<p><u>Ε΄ και Στ΄ εξάμηνο:</u> Οι φοιτητές/ήτριες στο πλαίσιο υποχρεωτικών μαθημάτων παρακολουθούν τρεις ή τέσσερις μαζί, για μια εβδομάδα το ημερήσιο πρόγραμμα και συμμετέχουν σε αυτό αν τους ζητηθεί από τη νηπιαγωγό. Προηγούνται τρία μαθήματα ενημέρωσης και στο τέλος της Πρ. Άσκ. αναστοχασμός και συζήτηση.</p>

Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας	1	15/174	<p> Η Πρ. Άσκ. διαρκεί ένα εξάμηνο (Ζ' ή Η') και συνδέεται με δύο μαθήματα </p> <p> <u>Α' Επίπεδο</u> Διάρκεια 3,5 εβδομάδες. Τις πρώτες 2 ημέρες, οι φοιτητές/ήτριες παρακολουθούν θεωρητικά μαθήματα στο Παν/μιο σχετικά με τις μεθόδους συστηματικής παρατήρησης, συγκέντρωσης και αξιοποίησης πληροφοριών και στη διαμόρφωση ευέλικτου μαθησιακού περιβάλλοντος. </p> <p> Τις υπόλοιπες τρεις εβδομάδες καθημερινά παρακολουθούν, παρατηρούν και καταγράφουν την εκπαιδευτική διαδικασία νηπιαγωγεία. Με τη λήξη της λειτουργίας του νηπιαγωγείου οι φοιτητές/ήτριες συγκεντρώνονται στη Σχολή ένα δίωρο κάθε μέρα με σκοπό να αξιοποιήσουν πληροφορίες / δεδομένα που συνέλεξαν να προβούν σε συνολικές εκτιμήσεις σχετικά με τις διδακτικές πρακτικές. </p> <p> <u>Β' Επίπεδο</u> Διάρκεια 4 εβδομάδες. Οι φοιτητές/ήτριες αναλαμβάνουν ανά ζεύγη πλήρως το εκπαιδευτικό έργο σε νηπιαγωγείο. Η/Ο μια/ένας «διδάσκει» και η/ο άλλη/ος παρατηρεί και καταγράφει τα λόγια και τις αντιδράσεις των παιδιών (συλλογή πληροφοριών / δεδομένων). Στο τέλος της εβδομάδας συναντώνται οι δύο συνεργαζόμενοι/ες φοιτητές και φοιτήτριες σχολιάζουν τα δεδομένα τους, προσπαθούν να προσδιορίσουν σε ποιο στάδιο εξέλιξης βρίσκονται τα παιδιά, προσδιορίζουν και ερμηνεύουν τις παρατηρήσεις, τις οποίες λαμβάνουν υπόψη τους για το σχεδιασμό του επόμενου προγράμματος. Την επόμενη εβδομάδα αλλάζουν ρόλους κ.ο.κ. </p>
--	---	--------	--

<p>Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Ύψης στην Προσχολική Ηλικία Πανεπιστήμιον Πατρών</p>	<p>4</p>		<p><u>Ε' εξάμηνο:</u> Οι φοιτητές/ήτριες ασκούνται ανά ζεύγη επί τέσσερις ημέρες σε νηπιαγωγείο. Κάθε φοιτητής/τρια υλοποιεί μία δραστηριότητα και ένα ημερήσιο πρόγραμμα και συμμετέχει σε άλλα δύο υποβοηθώντας το έργο του/της συμφοιτητή/τριας. Υποχρεωτικές παρακολουθήσεις εργαστηριακών και φροντιστηριακών συναντήσεων για την προετοιμασία και αξιολόγηση της διδασκαλίας.</p> <p><u>ΣΤ' εξάμηνο:</u> Οι φοιτητές/ήτριες ασκούνται ανά ζεύγη επί τέσσερις ημέρες σε νηπιαγωγείο. Κάθε φοιτητής/τρια υλοποιεί δύο ημερήσια προγράμματα και συμμετέχει σε άλλα δύο υποβοηθώντας το έργο του/της συμφοιτητή/τριας. Υποχρεωτικές παρακολουθήσεις εργαστηριακών και φροντιστηριακών συναντήσεων για την προετοιμασία και αξιολόγηση της διδασκαλίας.</p> <p><u>Ζ' εξάμηνο:</u> Οι φοιτητές/ήτριες ασκούνται ανά ζεύγη επί τέσσερις ημέρες σε νηπιαγωγείο. Κάθε φοιτητής/τρια υλοποιεί μία δραστηριότητα και ένα ημερήσιο πρόγραμμα σε νηπιαγωγείο και συμμετέχει σε άλλα δύο υποβοηθώντας το έργο του/της συμφοιτητή/τριας. Υποχρεωτικές παρακολουθήσεις εργαστηριακών και φροντιστηριακών συναντήσεων για την προετοιμασία και αξιολόγηση της διδασκαλίας.</p> <p><u>Η' εξάμηνο:</u> Οι φοιτητές/ήτριες ασκούνται ανά ζεύγη επί τέσσερις ημέρες σε νηπιαγωγείο. Κάθε φοιτητής/τρια υλοποιεί δύο ημερήσια προγράμματα και συμμετέχει σε άλλα δύο υποβοηθώντας το έργο του/της συμφοιτητή/τριας. Υποχρεωτικές παρακολουθήσεις εργαστηριακών και φροντιστηριακών συναντήσεων για την προετοιμασία και αξιολόγηση της διδασκαλίας.</p>
---	----------	--	---

Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Κρήτης	5/525/52	42	<p><u>Επίπεδο Ι, Γ' ή Δ' εξάμηνο:</u> Η Διδακτική Άσκηση του Επιπέδου Ι πραγματοποιείται μία ημέρα την εβδομάδα επί ένα εξάμηνο. οι φοιτήτριες κατά πεντάδες παρακολουθούν 10-12 ημέρες (μία ανά εβδομάδα) την εκπαιδευτική διαδικασία σε νηπιαγωγεία. Μετά από κάθε παρακολούθηση ακολουθεί εργαστηριακή άσκηση στο Πανεπιστήμιο, όπου συζητούνται οι παρατηρήσεις και καταγραφές των φοιτητών.</p> <p><u>Επίπεδο ΙΙ, Ε' και Στ' εξάμηνο:</u> Η Διδακτική Άσκηση του Επιπέδου ΙΙ πραγματοποιείται μία ημέρα την εβδομάδα κάθε εξάμηνο. Οι φοιτητές/ήτριες κατά τετράδες διδάσκουν εναλλάξ ανά ζεύγη από 2 ώρες (το ήμισυ του διδακτικού ωραρίου) ο καθένας επί τουλάχιστον 4 φορές και άλλες 4 παρακολουθούν τις συμφοιτητρίες τους. Συναντήσεις προετοιμασίας και απολογισμού των διδασκαλιών, εργαστηριακές ασκήσεις. Κατά το Στ' εξάμηνο κάθε φοιτητής/ήτρια διδάσκει τουλάχιστον 2 φορές ολόκληρο το ημερήσιο πρόγραμμα του νηπιαγωγείου. Τις υπόλοιπες ημέρες και εβδομάδες παρακολουθεί τις διδασκαλίες των συμφοιτητών/τριών του/της. Συναντήσεις προετοιμασίας και απολογισμού των διδασκαλιών, εργαστηριακές ασκήσεις.</p> <p><u>Επίπεδο ΙΙΙ, Ζ' και Η' εξάμηνο:</u> Στο Επίπεδο ΙΙΙ κάθε φοιτητής/ήτρια διδάσκει ολόκληρο το διδακτικό ωράριο επί 2 τετραήμερα και άλλα 6 τετραήμερα παρακολουθεί τις συμφοιτητρίες της. Συναντήσεις προετοιμασίας και απολογισμού των διδασκαλιών, εργαστηριακές ασκήσεις.</p>
---	----------	----	--

*Μόνο το 8ο εξάμηνο της Πρ. Άσκ. πιστώνεται ως αυτοτελές μάθημα 10 ECTS. Τα άλλα εξάμηνα της Πρ. Άσκ. πιστώνονται από 3,5 έως 5,5 ECTS ανάλογα με τα συνδεδεμένα με αυτήν μαθήματα.

Διαπιστώσεις για την οργάνωση και το περιεχόμενο της Πρακτικής Άσκησης

Από τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 είναι φανερό ότι η ποικιλία της οργάνωσης, αλλά και του περιεχομένου της Πρ. Άσκ. στα Παιδαγωγικά Τμήματα που μελετούν την εκπαίδευση των παιδιών προσχολικής ηλικίας και καταρτίζουν τις μελλοντικές νηπιαγωγούς, δεν είναι καθόλου εύκολη.

Βασικό κοινό στοιχείο όσον αφορά την θέση της Πρ. Άσκ. στα προγράμματα σπουδών των 9 Παιδαγωγικών Τμημάτων που εξετάσαμε είναι ότι αρχίζει στις περισσότερες περιπτώσεις από το 2ο έτος σπουδών, αφού, δηλαδή, οι φοιτήτριες πάρουν τις πρώτες βασικές γνώσεις για τις Επιστήμες της Αγωγής. Το στοιχείο αυτό σε συνδυασμό με τον αυξημένο στις περισσότερες περιπτώσεις αριθμό των εξαμήνων στα οποία παρέχεται (συνήθως πάνω από 4 εξάμηνα, μόνο τα Π.Τ.Ν. των Παν/μίων Ιωαννίνων και Φλώρινας, έχουν 1-2 εξάμηνα «αμιγούς» Πρ. Άσκ.) δείχνει τη σημασία που αποδίδουν τα Τμήματα στη συμβολή της στην εκπαίδευση των φοιτητών. Δυστυχώς η έλλειψη αναφοράς από όλα τα Τμήματα των ECTS ή και των διδακτικών μονάδων με τις οποίες πιστώνουν την Πρ. Άσκ. δεν μας επιτρέπει τη διενέργεια σχετικών συγκρίσεων. Στις περισσότερες περιπτώσεις, πάντως φαίνεται ότι ένα μεγάλο ποσοστό των 240 ECTS ανήκει στην Πρ. Άσκ.

Σε όλα τα Τμήματα διακρίνονται δύο βασικές φάσεις της Πρ. Άσκ.: η φάση της παρακολούθησης από τις φοιτήτριες διδασκαλιών σε νηπιαγωγεία (Παπαδοπούλου, 1998) και η φάση της διδασκαλίας των ίδιων των φοιτητριών. Αν και για την φάση της παρακολούθησης υπάρχει η μεγαλύτερη σύμπτωση μεταξύ των προγραμμάτων με έμφαση στην παρατήρηση και το σχολιασμό της παρακολούθησας διδασκαλίας, στην περίπτωση της διδασκαλίας των φοιτητριών παρατηρούνται αρκετές διαφοροποιήσεις που αφορούν τόσο τη συχνότητα όσο και την έκταση του χρόνου διδασκαλίας. Πάντως, κάθε προηγούμενο επίπεδο είναι προαπαιτούμενο για να προχωρήσει η φοιτήτρια στο επόμενο.

Η χρήση της μικροδιδασκαλίας εμφανίζεται στην Πρ. Άσκ. λίγων από τα 9 Τμήματα που εξετάσαμε, ενώ θα μπορούσε να αποτελεί μία εναλλακτική λύση στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών (Κουγιουρούκη, 2011).

Επίσης, η αξιοποίηση και άλλων χώρων αγωγής και εκπαίδευσης (π.χ. ειδικά νηπιαγωγεία, μουσεία) πέρα από το γενικό νηπιαγωγείο για την Πρ. Άσκ. των φοιτητών/ητριών εμφανίζεται σε λίγα Τμήματα (π.χ. Τ.Ε.Π.Α.Ε.Σ Παν. Αιγαίου, Τ.Ε.Ε.Π.Η./Δ.Π.Θ.).

Έντονη διαφορά στον τρόπο οργάνωσης της Πρ. Άσκ. στα Τμήματα εντοπίζεται στη εμπλοκή επιστημόνων διαφορετικών γνωστικών αντικειμένων σε αυτήν. Έτσι, στα περισσότερα Τμήματα επιστήμονες που ασχολούνται με άλλα γνωστικά αντικείμενα ή και με τη διδακτική τους εμπλέκονται στην Πρ. Άσκ. ως επόπτες κατευθύνοντας τους/τις φοιτητές/ήτριες στο σχεδιασμό και την υλοποίηση δραστηριοτήτων σχετικών

με τα γνωστικά αντικείμενα των εποπτών, ενώ τις φάσεις της παρατήρησης όλης της εκπαιδευτικής διαδικασίας, αλλά και της καθοδήγησης φοιτητικών διδασκαλιών ευρύτερων χρονικών περιόδων αναλαμβάνουν συνήθως διδάσκοντες με γνωστικά αντικείμενα σχετικά με την Προσχολική Παιδαγωγική και Μεθοδολογία (π.χ. Τ.Ε.Π.Α.Ε./Α.Π.Θ.). Υπάρχουν και Τμήματα όπου η Πρ. Άσκ. αναλαμβάνεται μόνο από διδάσκοντες με τα συγκεκριμένα αυτά γνωστικά αντικείμενα (π.χ. Π.Τ.Π.Ε. Παν. Κρήτης, Π.Τ.Ν. Παν. Ιωαννίνων, Τ.Ε.Ε.Α.Π.Η. Παν. Πατρών).

Επίσης, άλλο ένα σημείο διαφοράς είναι ότι σε άλλα Τμήματα η Πρ. Άσκ αποτελεί αυτοτελές μάθημα σε όλες του τις φάσεις και τα επίπεδα (π.χ. Π.Τ.Π.Ε. Παν. Κρήτης) ενώ σε άλλα Τμήματα συνδέεται ή και αποτελεί μέρος άλλων μαθημάτων.

Οι διαφορές που υπάρχουν στη φυσιογνωμία και στην κουλτούρα των εννέα αυτών Τμημάτων, η αναλογία διδασκόντων / φοιτητών, η παρουσία και ο αριθμός επιστημόνων από διάφορα γνωστικά αντικείμενα, οι σχέσεις εξουσίας εντός των Τμημάτων μπορούν να ερμηνεύουν κατά περίπτωση τις έντονες διαφορές που επισημάνθηκαν παραπάνω (Σταμέλος, 2008· Φλουρής & Πασιάς, 2011). Είναι προφανές ότι κάθε Τμήμα με βάση τις δικές του «ισορροπίες» και απόψεις διαμορφώνει και την Πρ. Άσκ. που προσφέρει στους/ις φοιτητές/ήτριές τους, όπως διαμορφώνει και όλο του το πρόγραμμα σπουδών.

Ερευνητικές προσεγγίσεις στην Πρακτική Άσκηση

Οι έρευνες που αφορούν την Πρ. Άσκ. έχουν κυρίως το χαρακτήρα της μελέτης περίπτωσης, αφού συνήθως αφορούν τις φοιτήτριες ενός μόνο Τμήματος και κατά κανόνα διεξάγονται από ερευνητές που εμπλέκονται σε αυτήν. Ωστόσο, από τις έρευνες αυτές έχουν προκύψει αρκετά κοινά ευρήματα, από τα οποία τα κυριότερα αναφέρονται παρακάτω.

Οι φοιτήτριες αναγνωρίζουν τη σημαντικότητα και τα πολυδιάστατα οφέλη από όλες τις μορφές Πρ. Άσκ. και επιθυμούν την αύξηση της χρονικής της διάρκειας και της συνεργασίας τους με τους επιβλέποντες καθηγητές (Δασιού, κ.ά., 1995· Κυρίδης, κ.ά., 2005· Ντολιοπούλου, 2005· Οικονομίδης, 2007)

Κυρίως θεωρούν ότι μέσα από την Πρ. Άσκ. θα μπορέσουν να συνδέσουν τη θεωρητική γνώση των μαθημάτων που διδάσκονται στο Πανεπιστήμιο με την παιδαγωγική πράξη που αναπτύσσεται στη σχολική τάξη και θα εξοικειωθούν με τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας και τη σχολική τάξη (Ζαχαρενάκης, 1994· Δασιού κ.ά., 1995· Ντολιοπούλου, 2005· Οικονομίδης, 2007). Βέβαια, η σύνδεση θεωρίας και πράξης δεν είναι τόσο απλή (Παπαδοπούλου, 1999: 161· Μπίκος, 2011· Ανδρούσου κ.ά., 2011) και περιλαμβάνει και το στοιχείο του αναστοχασμού από τον εκπαιδευόμενη φοιτήτρια και μελλοντικό/ή εκπαιδευτικό (Pollard, 2002· Αυγητίδου, 2007· Μιχαλοπούλου, 2007· Calderhead, 1991). Άλλωστε, έχει επισημανθεί η δυσκολία σύνδεσης από την ασκούμενη φοιτήτρια της θεωρητικής γνώσης με τη σχολική πράξη, (Δασιού, κ.ά., 1995· Ντολιοπούλου, 2005· Ανδρούσου κ.ά., 2011). Ο διπλός κίνδυνος είτε θεωρητικοποίησης των σπουδών και της συνακόλουθης αποσύνδεσής τους από τη σχολική είτε στροφής τους σε μία μαθητεία πρακτικιστικού τύπου ελλοχεύει πάντοτε (Ξωχέλλης, 2011).

Οι φοιτήτριες έχουν υψηλές προσδοκίες από τις Πρ. Άσκ., αλλά δεν ικανοποιούνται πάντα. Αν και δεν προσδιορίζονται ποιες είναι και πώς διαμορφώνονται οι προσδοκίες αυτές (Μπότσογλου, 2003· Δασιού κ.ά. 1995) είναι σημαντικό να τις γνωρίσουμε και να τις λάβουμε υπόψη μας στο σχεδιασμό των προγραμμάτων Πρ. Άσκ. (Calderhead, 1991· Olsen, 2008).

Αρνητικά στοιχεία που εντοπίζουν οι έρευνες για την Πρ. Άσκ. είναι η έλλειψη επαρκούς συνεργασίας μεταξύ φοιτητριών και εποπτών, η έλλειψη σύνδεσης θεωρητικών μαθημάτων με σχολική πράξη, η μικρή (κατά τις φοιτήτριες) διάρκεια της Πρ. Άσκ., το μεγάλο οικονομικό κόστος, ο μεγάλος εργασιακός όγκος, (Ντολιοπούλου, 2005· Κυρίδης κ.ά. 2005· Beck & Kosnik, 2001· Οικονομίδης, 2007). Πρόκειται για ευρήματα που συναντούνται και σε έρευνες με ξένους εκπαιδευτικούς (Allen, 2009· Korthagen, Loughran, & Russell, 2006· Smith, 2000).

Τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τις έρευνες για την Πρ. Άσκ. δεν πρέπει να θεωρούνται σταθερά και αναλλοίωτα, αλλά ευμετάβλητα και εξαρτώμενα από τις συνθήκες κάτω από τις οποίες υλοποιείται η Πρ. Άσκ. Όπως κάθε πρόγραμμα σπουδών, έτσι και αυτά των Παιδαγωγικών Τμημάτων, και ιδιαίτερα ό,τι αφορά την Πρ. Άσκ. χρειάζεται να αξιολογούνται συχνά, να αναπροσαρμόζονται και να ανταποκρίνονται στις μεταβαλλόμενες συχνά συνθήκες λειτουργίας τους.

Η διερεύνηση της Πρ. Άσκ. όσον αφορά τον τρόπο οργάνωσής της, τις σχέσεις και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων σε αυτήν (διδασκόντων, φοιτητών, αποσπασμένων στο πανεπιστήμιο εκπαιδευτικών, εκπαιδευτικών των νηπιαγωγείων άσκησης, βλ. Χρυσάφιδης, 1994· Χανιωτάκης, 2011) φαίνεται να αποτελεί βασική πτυχή μια ευρύτερης αξιολόγησης της προσπάθειας κάθε Παιδαγωγικού Τμήματος να προσφέρει την καλύτερη δυνατή εκπαίδευση στους/ις φοιτητές/ητριές του.

Από τη σύντομη επισκόπηση της οργάνωσης της Πρ. Άσκ. στα Παιδαγωγικά Τμήματα που καταρτίζουν τις μέλλουσες νηπιαγωγούς φάνηκε με ιδιαίτερα σαφή τρόπο τόσο η βαρύτητα που δίδεται από τα Τμήματα αυτά στην Πρ. Άσκ. όσο και η ποικιλομορφία με την οποία την αντιμετωπίζουν και την οργανώνουν. Βασικό στοιχείο της ακαδημαϊκής ελευθερίας των σπουδών στο πανεπιστήμιο είναι η οργάνωσή τους κατά τον τρόπο που θεωρεί ως καλύτερο το εκάστοτε πανεπιστημιακό τμήμα. Τούτο σημαίνει ότι απαντήσεις γενικής και απόλυτης εφαρμογής στο ερώτημα «Ποια είναι η καλύτερη μορφή οργάνωσης της Πρ. Άσκ.», δεν μπορούν εύκολα να δοθούν, ενδεχομένως και να μην υπάρχουν, ιδιαίτερα όταν αφορούν τμήματα αφενός πολυεπιστημονικά και αφετέρου διαφορετικά μεταξύ τους. Από την άλλη, η σκέψη ότι μέσα από το τετραετούς διάρκειας πρόγραμμα σπουδών πρέπει να διαμορφώνεται στον καλύτερο δυνατό βαθμό ο νέος εκπαιδευτικός, οδηγεί τον προβληματισμό για τη συνεχή αξιολόγηση κι αναδιοργάνωση των προγραμμάτων σπουδών και των Πρ. Άσκ. των μελλοντικών εκπαιδευτικών, ώστε να ανταποκρίνονται στο σκοπό τους.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ελληνόγλωσσες

- Ανδρούσου, Αλ., Δαφέρμου, Χ. & Τσάφος, Β. (2011). Η εκπαίδευση εκπαιδευτικών στο ΤΕΑΠΗ του Πανεπιστημίου Αθηνών: Η προοπτική του αναστοχαζόμενου εκπαιδευτικού στο πλαίσιο διασύνδεσης της παιδαγωγικής θεωρίας με την εκπαιδευτική πράξη. Στο Β. Οικονομίδης (Επιμ.), Εκπαίδευση και Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών. Θεωρητικές και Ερευνητικές Προσεγγίσεις. Αθήνα: Πεδίο.
- Αυγητίδου, Σ. (2007). Ο στοχαστικο-κριτικός εκπαιδευτικός ως ζητούμενο στην αρχική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών: Η συμβολή του προγράμματος της Πρακτικής Άσκησης. *Επιστήμες Αγωγής*, 1, 45-57.
- Δασιού, Όλ., Ευαγγέλου, Μ., Μητροπούλου, Ελ., Μουταφίδου, Αν., & Χατζηπαναγιώτου, Π. (1995). Πρακτική άσκηση – Καταγραφή εμπειριών και απόψεων φοιτητών/τριών των Τμημάτων Π.Τ.Δ.Ε. και Φ.Π.Ψ. του Α.Π.Θ.: Δύο μελέτες περίπτωσης (case studies). *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 22, 255-282.
- Ζαχαρενάκης, Κ. (1994). Θεωρητική θεμελίωση, οργάνωση και λειτουργία της πρακτικής άσκησης των φοιτητών στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Κρήτης. Στο Γ. Φιλίππου & Μ. Καΐλα (Επιμ.), *Σχολική Εμπειρία. Θεωρία και Πράξη. Οργάνωση, Πειραματισμοί, Προβληματισμοί*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. Γ' έκδ.
- Κιτσαράς, Γ. (2001). Προσχολική Παιδαγωγική. Αθήνα: Έκδ. του συγγ, Β' έκδ.
- Κουγιουρούκη, Μ. (2011). Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών μέσα από το παράδειγμα της μικροδιδασκαλίας. Μια θεωρητική διερεύνηση. Στο Ν. Παπαδάκης & Ν. Χανιωτάκης (Επιμ.), *Εκπαίδευση – Κοινωνία & Πολιτική. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Ι. Ε. Πυργιωτάκη*. Αθήνα: Πεδίο.
- Κυρίδης, Αρ., Παλαιολόγου, Ν. & Αναστασιάδου, Σ. (2005). Η πρακτική άσκηση στα προγράμματα αρχικής κατάρτισης των υποψήφιων εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης: Ερευνητικά δεδομένα για τις απόψεις φοιτητών Παιδαγωγικών Τμημάτων σχετικά με την πρακτική τους άσκηση. *Επιστήμες Αγωγής*, 1, 127-143.
- Μιχαλοπούλου, Κ. (2007). Η αναστοχαστική διδασκαλία στην Προσχολική Εκπαίδευση. *Ερευνώντας τον Κόσμο του Παιδιού*, 7, 59-69.
- Μπίκος, Κ. (2011). Στρατηγικές για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της Πρακτικής Άσκησης. Στο Β. Οικονομίδης (Επιμ.), *Εκπαίδευση και Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών. Θεωρητικές και Ερευνητικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Πεδίο
- Μπότσογλου, Κ. (2003). Από τη θεωρία στην πράξη. Κρίσεις, διαπιστώσεις και προσδοκίες των φοιτητών των Παιδαγωγικών Τμημάτων Προσχολικής Εκπαίδευσης: μελέτη μιας περίπτωσης. *Ερευνώντας τον Κόσμο του Παιδιού*, 3, 71-87.
- Ντολιοπούλου, Έλ. (2005). Απόψεις μελλοντικών νηπιαγωγών για την πρακτική τους άσκηση: Η περίπτωση του Α.Π.Θ. *Ερευνώντας τον Κόσμο του Παιδιού*, 6, 89-102.
- Ξωχέλλης, Π. (2011). Εκπαιδευτικές καινοτομίες στην Ευρώπη στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα: στοχεύσεις και επιτεύγματα. Στο Ν. Παπαδάκης & Ν. Χανιωτάκης (Επιμ.), *Εκπαίδευση – Κοινωνία & Πολιτική. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Ι. Ε.*

Πυργιωτάκη. Αθήνα: Πεδίο.

- Οικονομίδης, Β. (2007). Οι φοιτητές κρίνουν την Πρακτική Άσκηση. Μελέτη περίπτωσης. Στο Δ. Χατζηδήμου, Κ. Μπίκος, Π. Στραβάκου & Κ. Χατζηδήμου (Επιμ.), Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα. Πρακτικά του 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος. Θεσσαλονίκη, 24-26 Νοεμβρίου 2006. Τόμ. Β'. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

- Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών. Σχολή Επιστημών Αγωγής. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (2012). Οδηγός Σπουδών 2012-2013. Ιωάννινα. Διάθεση στο http://www.uoi.gr/schools/early-childhood/o_s_2012_2013%2814-9-12%29.pdf (Μάρτιος 2013).

- Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών. Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας. Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας (2012). Οδηγός Σπουδών για το Ακαδημαϊκό Έτος 2012-2013. Φλώρινα. Διάθεση στο http://www.nured.uowm.gr/files/odigos2012-13_1_0.pdf (Μάρτιος 2013).

- Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης. Σχολή Επιστημών Αγωγής. Πανεπιστήμιο Κρήτης (2012). Οδηγός Σπουδών Ακαδ. Έτους 2012-2013 Ακαδ. Έτους. Ρέθυμνο. Διάθεση στο http://www.edc.uoc.gr/ptpe/attachments/article/534/Odigos_sroudwn_2012-2013.pdf (Μάρτιος 2013).

- Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης. Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (2010). Οδηγός Σπουδών. Ακαδημαϊκό Έτος 2010-2011. Βόλος. Διάθεση στο http://www.ece.uth.gr/main/sites/default/files/odigos_sroudwn_PTPE_2011.pdf (Μάρτιος 2013).

- Παπαδοπούλου, Β. (1999). Παρατήρηση Διδασκαλίας: Θεωρητικό Πλαίσιο και Εφαρμογές. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

- Σακελλαρίου, Μ. (2012). Πρακτική Άσκηση των φοιτητών του Π.Τ.Ν. του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στο πλαίσιο των μαθημάτων «Προσχολικής Παιδαγωγικής» και «Διδασκαλία – Εφαρμογές Ι & ΙΙ». Διάθεση στο <http://earlychildhoodpedagogy.gr/practice> (Μάρτιος 2013).

- Σταμέλος, Γ., (1999). Τα Πανεπιστημιακά Παιδαγωγικά Τμήματα. Καταβολές-Παρούσα κατάσταση-Προοπτικές. Αθήνα: Gutenberg.

- Σταμέλος, Γ., (2008). Διεφθαρμένα ή χαοτικά (ελληνικά) πανεπιστήμια; Η περίπτωση των Παιδαγωγικών Τμημάτων. Σύγχρονη Εκπαίδευση, 155, 51-73.

- Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Πρόγραμμα Σπουδών Ακαδ. Έτους 2012-2013. Αθήνα. Διάθεση στο <http://www.ecd.uoa.gr/programma%20sroudwn.htm> (Μάρτιος 2013).

- Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία. Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών. Πανεπιστήμιο Πατρών (2012). Οδηγός Σπουδών. Ακαδημαϊκό Έτος 2012-2013. Πάτρα. Διάθεση στο <http://www.ecedu.upatras.gr/services/site/files/downloads/os12-13.pdf> (Μάρτιος 2013).

- Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία. Σχολή Επιστημών Αγωγής. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (2011). Οδηγός Σπουδών 2011 – 2013. Αλεξανδρούπολη. Διάθεση στο http://www.psed.duth.gr/undergraduate/guide/TEEPI_

ODIGOS_SPOUDON_2011_13.pdf (Μάρτιος 2013).

- Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Οδηγός Σπουδών 2011 – 2013. Θεσσαλονίκη. Διάθεση στο <http://nrd02w3.nured.auth.gr/el/proptixiakies/odigosSpoudon.pdf> (Μάρτιος 2013).

- Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού. Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. (2010). Οδηγός Σπουδών 2010-2011. Ρόδος. Διάθεση στο <http://www.pse.aegean.gr/docs///%CE%9F%CE%B4%CE%B7%CE%B3%CF%8C%CF%82%CE%A3%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%B4%CF%8E%CE%BD2010-11-b.pdf> (Μάρτιος 2013).

- Φλουρής, Γ. & Πασιάς, Γ. (2011). Τα Παιδαγωγικά Τμήματα στην Ελλάδα (1983-2007). Η γενεαλογία της «κρίσης» και οι όψεις μιας παλίμψηστης εξουσίας. Στο Ν. Παπαδάκης & Ν. Χανιωτάκης (Επιμ.), Εκπαίδευση – Κοινωνία & Πολιτική. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Ι. Ε. Πυργιωτάκη. Αθήνα: Πεδίο.

- Χανιωτάκης, Ν. (2011). Η Πρακτική Άσκηση υποψήφιων εκπαιδευτικών: Αντιλήψεις των δασκάλων των σχολείων άσκησης. Στο Β. Οικονομίδης (Επιμ.), Εκπαίδευση και επιμόρφωση εκπαιδευτικών. Θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις (495-508). Αθήνα: Πεδίο.

- Χατζηδήμου, Δ. (2000). Εισαγωγή στην Παιδαγωγική. Θέσεις, Αντιθέσεις και Προβληματισμοί. Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη. Β' έκδ.

- Χρυσαιφίδης, Κ. (1994). Ο ρόλος του εκπαιδευτικού της πράξης στις πρακτικές ασκήσεις των φοιτητών. Στο Γ. Φιλίππου & Μ. Καϊλα, (Επιμ.), Σχολική Εμπειρία. Θεωρία και Πράξη. Οργάνωση, Πειραματισμοί, Προβληματισμοί. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. Γ' έκδ.

Ξενόγλωσσες

- Allen, J. M. (2009). Valuing practice over theory: How beginning teachers re-orient their practice in the transition from the university to the workplace. *Teaching and Teacher Education*, 25, 647-654.

- Beck, C. & Kosnik, C. (2001). From cohort to community in a preservice teacher education program. *Teaching and Teacher Education*, 17, 925-948.

- Calderhead, J. (1991). The nature and growth of knowledge in student teaching. *Teaching and Teacher Education*, 7(5/6), 531-535.

- Cochran-Smith, M. & Lytle, S.L. (1999). The teacher research movement: A decade later. *Educational Researcher*, 28(7), 15-25.

- Darling-Hammond, L. (2010). Constructing 21st-century teacher education. In V. Hill-Jackson & C. W. Lewis (Eds.), *Transforming teacher education. What went wrong with teacher training and how we can fix it* (pp. 223-247). Sterling, VA: Stylus Publishing, LLC.

- Edwards, A. & Protheroe, L. (2003). Learning to see in classroom: What are student teachers learning about teaching and learning while learning to teach in schools? *British Educational Research Journal*, 29(2), 227-242.

- Eurydice (2012). *Key data on Education in Europe*. Brussels.

- Karras, K. G. & Wolhuter, C. C. (2010). *International Handbook of Teacher Education*. Athens: Atrapos.

- Korthagen, Fr., Loughran, J., & Lunnenberg, M. (2005). Teaching teachers – studies into the expertise of teacher educators: an introduction to this theme issue. *Teaching and Teacher Education*, 21 (2), 107-115.
- Olsen, B. (2008). How reasons for entry into the profession illuminate teacher identity development. *Teacher Education Quarterly*, 35(3), 23-40.
- Pollard, A. (2002). *Reflective Teaching*. London: Continuum.
- Russell, T. (2007). Using the Practicum in preservice teacher education programs: Strengths and weaknesses of alternative assumptions about the experiences of learning to teach. In Hoban, G. (Ed.), *The missing links in teacher education design. Developing a multi-linked conceptual framework* (pp. 135-152). Dordrecht: Springer.
- Smith, R. (2000). The future of teacher education: principles and prospects. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 28(1), 7-28.